

VILÁG- TÖRTÉNET

9. (41.) évfolyam 2019. 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **Z. KARVALICS LÁSZLÓ**
A HIEROKRATIKUS KONTROLLSTRUKTÚRA SZÜLETÉSE
- **BUHÁLY ATTILA**
A RÍTUS MINT INFORMÁCIÓ
- **ÓBIS HAJNALKA**
A PÜSPÖKI ADMINISZTRÁCIÓ
- **HAJNÓCZI KRISTÓF**
DANTE, A HITHŐS
- **KUTROVÁTZ GÁBOR – SUSZTA LAURA – VASSÁNYI MIKLÓS**
GALILEI CSILLAGHÍRNÖKE MINT ÓVATOS KIÁLLÁS AZ ÚJ
VILÁGREND MELLETT
- **SZEMLE**
URBÁN MÁTÉ, BARANYI TAMÁS PÉTER ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Stefano Bottoni,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

9. (41.) évfolyam 2019. 1.

TARTALOM

Vallási jelenségek és információs folyamatok. Egy termékeny témakapcsolat lehetőségei (Z. Karvalics László)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Z. Karvalics László: A hierokratikus kontrollstruktúra születése. Egy rekonstrukciós hipotézis	5
Buhály Attila: A rítus mint információ. A Haldi-kultusz szerepe az urartui állam kibontakozásában	23
Horváth Dániel Ágoston: Vallási és kulturális cserefolyamatok az ókori Közel-Keleten	37
Hanny Erzsébet: „Quo vadis, Domine?” Az evangélium terjedésének lehetséges útvonalai	49
Óbis Hajnalka: A püspöki adminisztráció. Egy késő antik információs üzem működése Augustinus levelezése alapján	65
Hajnóczi Kristóf: Dante, a hithős	77
Kutrovátz Gábor – Suszta Laura – Vassányi Miklós: Galilei Csillaghírnöke mint óvatos kiállítás az új világrend mellett. Forrásközlés bevezető tanulmánnyal	93
<i>Műhely</i>	
Makai János: A Ruszisztikai Központ és a középkori Rusz történetének kutatása	133
<i>Szemle</i>	
A szentgotthárdi csata és a vasvári béke (Urbán Máté)	141
A nagystratégia bővületében (Baranyi Tamás Péter)	146

Jelen számunkat Z. Karvalics László szerkesztette

A szentgotthárdi csata és a vasvári béke¹

A szentgotthárdi csata és a vasvári béke 350. évfordulója alkalmával 2014. május 16–18-án nemzetközi konferenciát tartottak, a hagyományoknak megfelelően két helyszínen: Szentgotthárdon és Vasváron. Az előbbi helyszínen főként hadtörténettel kapcsolatos előadások hangzottak el, az utóbbi város pedig a diplomáciatörténetre fókuszáló előadásoknak adott helyet. A magyar intézmények kutatói mellett a Nantes-i Egyetem és a Sorbonne történészei is részt vettek a konferencián. A most bemutatandó tanulmánykötetben a konferencia előadásainak tanulmányá átdolgozott változatai olvashatók. A könyv 11 magyar, hat francia és egy angol nyelvű tanulmányt tartalmaz. A tanulmánykötet interdiszciplinárisan közelíti meg a témát: a diplomáciatörténeti, sajtótörténeti, hadtörténeti tanulmányok mellett hadvezérportrék is megjelennek a kötet lapjain, valamint a csatatérkutatásról is olvashatunk összefoglalót. A tanulmányok tehát egyaránt támaszkodnak történeti, irodalmi, képi és régészeti forrásokra.

A szentgotthárdi csatát és a magyarság számára szomorú következményekkel járó vasvári békét számos történeti munka tárgyalta a 19–20. században, a kutatás különösen a 300. évforduló kapcsán koncentrált fokozottabban a témára. Az 1960-as években olyan jelentős történészek és irodalmárok foglalkoztak a korszakkal, mint Klaniczay Tibor, Perjés Géza és Makkai László, akik először próbálták meg elfogulatlanul interpretálni történelmünknek ezen fájó és éppen ezért sokszor túlzottan sarkítottan ábrázolt eseményeit. Az ő nyomdokaikat követi a tanulmánykötet szerzői között a téma több neves szakértője. Figyelemre méltó, hogy a konferencia nemzetközi összefogással zajlott le, és számos francia kutató munkája jelenik meg a kötetben. A francia tanulmányok egyrészt lehetőséget adnak arra, hogy szélesebb perspektívában lássuk a korábban főként osztrák és magyar szemzőből ismert témát, másrészt új forrásokkal gazdagítják a kutatást. A munkát a szerkesztők és a szerzők tisztelgésnek szánják a 2014-ben elhunyt R. Várkonyi Ágnes professzor asszony emléke előtt, aki előadását még meg tudta tartani a konferencián, a kötet megjelenését azonban már nem érthette meg.

A Habsburg és az Oszmán Birodalom 17. századi történetének interpretálását erőteljesen befolyásolta a nemzeti történeti ideológia, ami számos olyan preconcepció megszületéséhez vezetett, amely a mai napig vakvágányra vezetheti a kutatást. Ilyen például a 17. századi Oszmán Birodalom folyamatos hanyatlásáról szóló, a történelmi köztudatban általánosan elfogadott elmélet vagy a Zrínyi–Montecuccoli-ellentét túldimenzionálása. A kötet tanulmányai számos korábbi elméletet árnyalnak vagy cáfolnak. Fodor Pál *Az Osz-*

1 A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. *La bataille de Saint Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion ottomane – coopération européenne.* Szerk.: Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs. Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 387 p.

mán Birodalom változásai a 17. században című tanulmányában az új szakirodalom megközelítésében tárgyalja az Oszmán Birodalom 17. századi jelenségeit. A korábbi „hanyatlás-modellel” szemben a „válság” és az „átalakulás” korszakaként értelmezi a tárgyalt időszakot. Az átalakulás jelentős krízist és decentralizációt eredményezett, de nem vezetett teljes hanyatláshoz, mivel a 17. század közepére – többek között a Köprülüök radikális reformjainak köszönhetően – sikerült úrrá lenni a problémák többségén.

Az újabb kutatások fényében a hadvezérportrék sem kőbe vésettek már. Nagy Levente *Montecuccoli, a magyarok és Szentgotthárd*, valamint Czigány István *Az elátkozott hadjárat, 1661* című tanulmánya rávilágít arra, hogy a Zrínyi és Montecuccoli közötti ellentét korántsem volt olyan jelentős, mint ahogy a korábbi történetírás állította. Montecuccoli hadvezéri képességei nem voltak sokkal rosszabbak Zrínyiénél, sőt az is elképzelhető, hogy Zrínyi hadi tettei sem voltak olyan jelentősek, mint irodalmi munkássága. A Zrínyi–Montecuccoli-vitával kapcsolatban már Perjés Géza megfogalmazta kételyeit. A kötet tanulmányai tovább árnyalják a problémát, sőt rámutatnak arra, hogy nem feltétlenül Zrínyit kell keresnünk az olasz hadvezér elleni röpirathadjárat hátterében.

Szintén elfogadott tény történetírásunkban, hogy a szentgotthárdi csata eredményeként kötötték meg a vasvári békét. Tóth Hajnalka *A vasvári békekötésig vezető út. Oszmán–Habsburg diplomáciai lépések a béke megújítására 1662–1664* című tanulmányából azonban kiderül, hogy a béke pontjait már két évvel korábban kidolgozták, csak a két fél nem tudott megegyezni. Azt a hadtörténetben elfogadott tézist is megkérdőjelezi a szerzők, hogy a szentgotthárdi csata hatalmas vereség lett volna az oszmánok számára. Sudár Balázs szerint valószínűbb, hogy a törökök csak kisebb veszteségeket szenvedtek. Hasonló történelmi közhely, hogy Köprülü Ahmed 1664-es hadjáratának célja Zrínyi-Újvár elfoglalása volt. Sudár Balázs *Egy kisiklatott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről* című írásában hangsúlyozza, hogy eredetileg Győr lett volna a hadjárat célpontja. Külön érdekesség Pálffy Géza *A Szent Korona alig ismert kalandja 1663–1664-ben* című tanulmánya, amely újabb adalékokkal szolgál nemzeti relikviánk regényes történetéhez. Pálffy tanulmánya a bécsi levéltár forrásainak segítségével új megvilágításba helyezi a korona 1663–1664-es kalandját és hangsúlyozza, hogy Lipót nem a rendek korlátozásának érdekében vitette el a koronát Pozsonyból, hanem a felségjelvény védelme érdekében. G. Etényi Nóra *Ratio status vagy ratio belli? Az 1664-es magyarországi események a német sajtóban* című dolgozata bemutatja, hogy a korabeli sajtó milyen módon befolyásolta a politikai döntéshozást. Az 1664-es regensburgi birodalmi gyűlésen ugyanis a sajtópropagandának kiemelt szerepe volt, többek között ennek köszönhető, hogy a Rajnai Szövetség katonailag támogatta a Habsburgokat a török elleni harcokban.

A témát régészeti szempontból közelíti meg Négyesi Lajos tanulmánya, amely a Zrínyi-Újvár térségében végzett csatátérkutatás eredményeiről számol be. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy ezen kutatások fényében könnyebb lesz megkezdenni a nagyrészt Ausztriában fekvő szentgotthárdi csatátér vizsgálatát. A komplex munka multidiszciplináris vizsgálatokat igényel, ugyanis az írott és képi forrásokból kirajzolódó képet kell a régészeti és egyéb terepvizsgálatokkal összevetni. Zrínyi-Újvárat már az 1970-es években sikerült lokalizálni. A szentgotthárdi csata helyszínének azonosításával kapcsolatban a *Theatrum Europeum* ábrázolása mellett Heinrich Ottendorf nyomtatványa nyújthat topográfiai kiindulási pontot. A terepi munka legnagyobb részét a fémkeresős vizsgálat teszi ki, ennek segítségével sikerül lokalizálni az elhullott lövedékeket, ólomlemezeket, ágyúgolyókat és reszdarabokat.

Özgür Kolçak török történész angol nyelvű tanulmánya kísérletet tesz az 1663–1664-es háborúban felvonuló oszmán haderő létszámának hozzávetőleges rekonstruálására. A szerző oszmán levéltári forrásokat – főként fizetési jegyzékeket –, valamint nyugati szerzők beszámolóit, emlékiratait, követjelentéseit használja fel a létszám megbecsüléséhez. Hangsúlyozza azonban, hogy teljesen pontos eredményt nem kaphatunk, mivel az oszmán források nem vették számba az összes csapatot, a nyugati szerzők pedig gyakran túlzásokba estek a török hadtestek létszámát illetően. Végső konklúziója, hogy az állami hadsereg létszámához nagyban hozzájárultak a pasák házi csapatai, valamint hogy a lovas szpáhik helyett egyre nagyobb jelentősége lett a tűzfegyverekkel felszerelt gyalogosoknak és dragoñosoknak.

Több szerző foglalkozik a téma historiográfiájával, a csata és a békekötés továbbélésével a nemzeti emlékezetben. Hausner Gábor *Változó Zrínyi-képeink* című tanulmánya bemutatja a szigetvári hős és a költő-hadvezér Zrínyi Miklós megítélését a különböző történelmi korszakokban. A Zrínyi-kultusznak minden időszakban más és más jelentése volt. A 19. század elején az osztrák történetírás Zrínyit a Habsburg Birodalom hőségének tekintette, ezzel is erősítve az „összbirodalmi” eszmét, ezzel szemben romantikus nemzeti történetírásunk – különösen az 1848-as forradalom idején – már a nemzeti ellenállás alakjaként tekintett a hadvezérre. Napjainkra felerősödött a téma interdiszciplináris kutatása: hadtörténeli, művészettörténeli, irodalomtörténeli, genealógiai, könyvtártörténeli tanulmányok próbálják árnyalni a hagyományos Zrínyi-képet.

A francia nyelvű tanulmányok a hazai közönség előtt kevésbé ismert témákat mutatnak be: többnyire a szentgotthárdi csatában részt vett francia önkéntesekkel kapcsolatos forrásokat vizsgálják. Az 1664. év jelentős diplomáciai fegyverténye volt Lipót császár és XIV. Lajos kiegyezése a török elleni összefogás érdekében. A Napkirály 5–6 ezer fős sereget küldött a szentgotthárdi csatába. Az eseményeket bemutató francia források jellegzetessége, hogy látványosan eltúlozzák honfitársaik – kétségtelenül fontos – részvételének szerepét a csatában. Ilyen megközelítésben ábrázolja Le Maistre abbé, janzenista teológus a csatát, derül ki Harai Dénes tanulmányából. Az abbé 1664–1665-ben tett európai körútjáról szóló útirajzában örökítette meg az oszmánok és a keresztények Rába menti összecsapásának részleteit. A forrás jelentősége, hogy az abbé a többi csataleírással ellentétben nem kizárólag katonai szemszögből szemléli az eseményeket, olyan részletekre is kiterjed a figyelme, mint a török katonai zene szépsége. Le Maistre antik mintákat követve mutatja be a keresztény és a török tábor „nemzeteinek” karakterjegyeit.

Útleírások mellett francia levelek is tanúskodnak a szentgotthárdi csatáról. Pascal Arnoux tanulmánya az elesett tisztak halálhírével kapcsolatos levelek segítségével vizsgálja a korabeli francia arisztokrácia mentalitását. Jean Garapon Coligny-Saligny emlékiratának a szentgotthárdi csatára vonatkozó részei alapján mutatja be a csatában részt vett francia kontingens főparancsnokának portréját. Coligny a többi francia memoárhoz hasonlóan honfitársainak hősiességét emeli piedesztálra. Yann Lignereux munkája a Napkirály propagandájában fontos szerepet játszó Carignan ezredet mutatja be, amely részt vett a szentgotthárdi csatában. Az ezredet a következő évben Kanadába vezényelték az irokézek ellen. Mindebből kiviláglik, hogy XIV. Lajos „univerzális monarcha” imázsának kiépítése érdekében a latin kereszténység számos peremterületén bevetette csapatait a hit védelmezése érdekében.

Jean Bérenger I. Lipót oszmánpolitikáját mutatja be II. Rákóczi György balvégzetű lengyelországi hadjáratától a vasvári békét követő évig. A tanulmány tágabb nemzetközi diplomáciai keretben vizsgálja a császár oszmánpolitikáját, azt ugyanis nagymértékben

meghatározták a XIV. Lajossal vívott háborúk és a spanyol örökösödés kérdése. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy Lipótot többek között a spanyol örökség megszerzésének reménye motiválta, amikor megkötötte a kétfrontos háborút elhárító, előnytelen vasvári békét. A császár feladta a birodalom keleti érdekeit a nyugati érdekekkel szemben, mivel szem előtt V. Károly egyetemes keresztény birodalmának felélesztése lebegett.

Tóth Ferenc *V. Károly lotaringiai herceg a szentgotthárdi csatában* című tanulmánya szintén francia memoárokat használ fel. A munka a felszabadító háborúk hőseként kitént Károly életének hazánkban kevésbé ismert epizódját mutatja be. Az ifjú lotaringiai herceg katonai pályakezdésének fontos mérföldköve volt a szentgotthárdi csata, ahol hősiessé viselkedésével kivívta a kortársak elismerését. A szerző véleménye szerint az epizódnak politikai-legitimációs üzenete is volt, mivel ettől kezdve méltán igényelhetette hercegségeinek visszaszerzését.

Jean-Pierre Bois nagy ívű kitekintést ad az európai békerendszerek alakulásáról a vesztfáliai békétől az 1815-ös bécsi kongresszusig. A tanulmány abban segíti az olvasót, hogy szélesebb diplomáciai kontextusban láthassa a vasvári békét. A szerző szerint Európa a vesztfáliai békével lépett be a felnőttkorba, a münsteri és osnabrücker tárgyalások ugyanis megteremtették az egyensúlypolitikát. A vesztfáliai békerendszer struktúrája az osztrák örökösödési háborút követően teljesen felbomlott. A hétéves háború után pedig az európai egyensúlypolitika helyét átvette a világhatalmi hegemoniáért való küzdelem politikája.

A kötetet 17. századi történelmünk legjelentősebb kutatójának, R. Várkonyi Ágnesnek a tanulmánya zárja, amely historiográfiai áttekintést ad a vasvári békéről. Az írás az okmány nyilvánosságra hozatalától napjainkig kíséri végig a békekötés megítélését. A vasvári békét a romantika és a pozitívizmus magyar történetírása egyaránt a szélsőséges Habsburg-ellenesség szempontjából ítélte meg. Ez a tendencia még jobban erősödött Szekfű Gyula *Magyar történetének* lapjain. A béke realisabb értékelését Kosáry Domokos vetette fel először, majd annak 300 éves évfordulója kapcsán Klaniczay Tibor, Perjés Géza és Makkai László foglalkoztak a témával. Ausztriában Georg Wagner részletes monográfiája tárgyalta a kérdést, ő viszont elfogultan Habsburg-szemszögből értékelte az eseményeket. A sérelmet hangoztató magyar és a békekötés előnyeit kiemelő osztrák történetírás hagyományaitól eltérően R. Várkonyi Ágnes az „arany középutat” választja. A tanulmány utolsó fejezete *A vesztfáliai norma* címet viseli, amelyben R. Várkonyi Ágnes rámutat arra, hogy milyen alapvető különbségek voltak a vesztfáliai béke és a vasvári béke között. A 30 éves háborút lezáró békerendszer megegyezései béke volt, amely a vesztesek érdekeit is figyelembe vette, továbbá garanciális béke volt, amelyben a nagyhatalmak felelősséget vállaltak a kisebb államok békéjéért. A szerző véleménye szerint a „szégyenletes békekötés” valóban nem értékelhető pozitívan, ugyanis nem a „vesztfáliai norma” alapján kötötték. Vasváron nem a béke, hanem az újabb háború magvait hintették el, amikor a magyar alkotmánnyal ellentétesen a rendeket kihagyták a békekötésből. A 17. századi Magyarországon már voltak hagyományai a garanciális és megegyezései békekötésnek: Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György is így kötöttek békéket. Az 1663–1664-es Oszmán–Habsburg-háborúnak azonban számos káros következménye mellett hosszú távon haszna is volt, ez volt ugyanis az első komoly nemzetközi összefogás a török ellen, így az 1683-ban induló felszabadító háborúk főpróbájának is tekinthető.

A kiadvány igényes kivitelezésű, képanyaggal bőven ellátott. A korabeli röpiratok, metszetek, térképek, portrék bőséges illusztrációs anyagot kínálnak. A kötet végén az 1663–1664-es háború és a szentgotthárdi csata részletes térképei foglalnak helyet. Egyetlen apró kritikai megjegyzésem, hogy egy bilingvis kiadvány esetleg könnyebben használható

lett volna, ugyanis a magyar tanulmányokat a francia történészek többsége feltehetően csak az összefoglalókból ismerheti meg. Mindenképpen szükséges lenne a tanulmányok lefordítása. A munkában való tájékozódást megkönnyítette volna egy név-, hely- és tárgymutató. Mindent egybevetve, a kötet hiánypótló, és fő erénye, hogy elfogulatlan képet nyújt a történetírásban és a köztudatban is elfogultan bemutatott témáról.

*Urbán Máté**

* A szerző az ELTE Savaria Egyetemi Központ Bölcsészettudományi Centrum Történelem Tanszékének egyetemi adjunktusa (Szombathely, Károlyi Gáspár tér 4., urban.mate@sek.elte.hu).

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft



TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2019-es évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja



25nka
Nemzeti Kulturális Alap